

Bora Ćosić: Vrata raja – pisanje u neljubaznim vremenima

U ranom detinjstvu imao sam neobičan doživljaj. Živeli smo u prostranom stanu jednospratnice u centru Beograda, ispod nas stanovali su neki obični ljudi, otac bio je poštanski službenik, jedna kćer radila je u apoteci. Ne znam šta su moji roditelji imali s tim susedima, pomalo namrgodjenim, ne mnogo ljubaznim. Bližio se Drugi svetski rat, ali se sve odvijalo uobičajeno, katkad zanimljivo. Moj otac je radio u velikoj gvoždarskoj firmi, ja sam s materom odlazio u kupovinu, u šetnju parkom, katkad u bioskop. Na glavnom gradskom trgu prskao je vodoskok, uokolo negovali su francuske rundele, veselo je zvonio crvenkasti tramvaj. Činilo se da će takav život potrajati. Onda, iznenada, jednog jutra, ulazna vrata našeg stana, lepo lakiranih belih krila, osvanula su oblepljena blatom. Kao da je neko doterao tovar stajskog smeća pa sve to nabacao po onim vratima. Mesingana tabla sa očevim imenom jedva se nazirala, kvake su bile posebno umusane, osetio se težak zadržak, ali najpre, pamtim onu zgranutost mojih roditelja pred ovim prizorom.

Mislim da nije bilo nikakvog razloga za tako ružan postupak. Verovatno da su ljudi iz prizemlja u jedan mah osetili surevnjivost prema onima koji su stanovali sprat iznad, nikakav drugi uzrok nije se mogao pronaći, samo čisti jal, zavist prema nekome ko postoji iznad. Iako mi nismo bili nikakvi bogataši, osim što sam sedeći u parku jeo svoju perecu s buterom, što sam bio očešljano dete jednog pristojnog

gospodina i što je moja mati imala lepu zelenu tašnu kupljenu u glavnoj ulici.

Potom, dogodilo se još nešto. Išao sam sa roditeljima u delikatesnu radnju koju je držao očevo poznanik. Stariji su onde razgovarali neko vreme o svojim stvarima, a kada je trebalo da se oprostimo, vlasnik prodavnice, jedan debeljuškasti veseljak s brkovima pružio mi je nesrazmerno veliku čokoladu u svilenom papiru. Kod kuće ustanovio sam da se u zamotuljku, umesto čokolade nalazi tanak komad drveta.

Tako sam vrlo rano naučio da je svet ispunjen užasnim ljudima, besmisleno grubim, a posebno nepravednim prema malom dečaku od šest ili sedam godina. Možda je trebalo da kroz ona lepa vrata moga detinjstva udjem u rajski predeo života, samo što je neko te rajske dveri umazao blatom, ukazao se onde pakao jedne gnusne povesti, rat, nemaština, siromaštvo, surovost. A ona cvetna bašta kalemegdanskog parka u Beogradu imala je sve što jednom raju pripada, predivne device u letnjim haljinama, uredne stare ljude po klupama koji čitaju novine, fine psiće, leptire. Ispostavilo se da je sav taj parkovski personal edena moga detinjstva bio nekakva lažna okolina, sa najmljenim glumcima, sa drvoredom i cvećem načinjenim na veštački, teatarski način. Jer život se odvija mahom izvanparkovski, na goloj cesti povijesti, u jednom teatru apsurdna i surovosti.

Mnogo godina kasnije naišao sam na scenu u knjizi ruske spisateljice Nine Berberove. Koja je približno u isto vreme boravila

kao emigrantkinja u okolini Pariza. Stanovala je u prijatnoj kući, iza zida preko kojeg nagnjalo se drvo iz susednog dvorišta. Neka vrsta sitne jabuke prosipala je svoje plodove u susedstvo, na travu ruske književnice. Ona je pitala svoje francuske komšije da li žele da pokupe svoje voće sa njene trave, ovi su, međutim, kao odgovor, uzeli testeru i otpilili svoju vlastitu voćku. Kao da su oni isti nejasni ljudi iz moga detinjstva, spremni da tuđa vrata oblepe blatom, boravili u tom pariškom predgrađu, ispunjeni istim besom, jednakom nejasnom mržnjom.

Kako biti piscem u tome svetu, kako živeti kao Nina Berberova ili onaj mali dečaćić što se tek spremao da piscem postane? I kome su, sasvim nepravdano i neopravdano, podvalili s tom glupom daščicom umesto čokolade u jednoj surovoj šali nekog sitnog trgovca. Kasnije sam shvatio da ne postoje nekažnjeni pokloni, da je dobrodušnost opasni fantazam, da je nada jedno pogubno i kažnjivo osećanje. Posebno u tom svetu stradaju nevini, kao što nevina bila je ona tanka stabljika jabuke, posečena iz čiste obesti, zavisti, sulude netrpeljivosti. Samo zato što je neko s druge strane zida imao neuobičajenu sudbinu pametne ruske gospodje, nekadašnje bogatašice, osim toga darovite u pisanju. A oni sami, ti susedi, bili su neka uobičajena obitelj, možda takođe poštarska, s kćerima koje su za ratnih godina nešto malo švrljale sa nemačkim podoficirima.

Nedavno, putovao sam kroz svoju bivšu jugoslovensku zemlju, posebno sam se zadržao u Beogradu, gde sam proživio pola stoleća. Nema više one jednospratnice sa umazanim vratima, ali ta uspomena

ostala je, nikada se više nisam otarasio blata kojim se neko, bez ikakvog razloga nabacio na moj život. Tamo, međutim, naišao sam na jednu tužnu varoš, veoma prostranu, prenapućenu, uz to kao da su sva vrata toga grada uprljana blatom, samo što su ovo počinili njegovi sopstveni stanovnici, većina njih. Koja je pristala uz jednu svirepu vlast, grubu prema svakom strancu, prema bilo kom različitom mišljenju. Moji Beograđani uprljali su sami sebe, svoje sopstvene kuće, svoju sudbinu. A potom su uzeli sekiru u ruke i posekli svako drvo nekakve ljubaznosti; danas tamo preovlađuje jedan duh namrgođenosti, neraspoloženja, goleme skepse. Možda su moji davnašnji susedi uzeli ulogu vesnika tog vremena, tih olovnih godina koje su imale da nastupe.

Jer bilo je mnogo sličnih nastavaka. U posleratnoj letargiji jugoslovenskog socijalizma – čas mekog, čas malo tvrđeg – porodica mojih poznanika preselila se u novo mesto, a kako im je nameštaj stigao kasnije, uvrđili su da su svi ormani, svi dopremljeni stolovi bili premazani izmetom. Jer je neko u starom kraju namislio da ovako isprati svoje donedavne bližnje, što su im se zamerili neznano kako i čime.

U devedesetim, u novoosnovanoj državi Hrvatskoj, događalo se da jevrejska porodica doputuje doma, u Zagreb, a onde zatekne svoja vrata obojena u žuto. To je takođe bilo ono blato iz moga detinjstva, sada mnogo više znakovito, jevrejstvo povremeno prati zaštitna boja njihove nacije, neko nastavlja ove ljude da obeležava, kako je to bilo uobičajeno u doba hitlerizma.

Ali ko su ti ljudi koji drugima mažu vrata blatom, prljaju ormane izmetom, obeležavaju im domove bojom što označava njihovu veroispovest? Kako izgledaju te fizionomije, na koga liče ova lica koja su spremna da uprljaju ruke samo da bi naudila drugima, katkad bez ikakvog vidnog razloga? Sve vreme mislim na svet u kome sam ponikao, pitajući se da li je postojao neki drugi i bolji gde sam mogao biti rođen. Smatram, međutim, da čovek, i sasvim nedužan, nađe se iznenada u ružnim prilikama, pa jednog jutra ustane i ustanovi da su ga oblatili, i njega i njegov dom, iz nepoznatih razloga. Jer čovek je oblaćeno biće, urođeno oblaćena osoba, a što je najžalosnije, ovo blaćenje počinili su njemu veoma slični ljudi.

Kako pisati u olovnim vremenima? Iako olovo nije samo materijal koji ulazi u pešadijsku municiju nego i u slog prvih evropskih knjiga. Hrvatski pesnik Krleža smatrao je da ta škatulja olovnih slova izmišljena na ovom kontinentu, nešto je jedino čime se čovek može odupreti zlu. Danas smatram da je to jedno sumanuto optimističko shvatanje, jedan barokni izliv velikog skriptora.

Možda bi bila sreća imati detinjstvo bez ikakvih događaja, posedovati pogled na ovo prazno vreme bez ikakvih sećanja. Kada bi se moglo biti književnikom bez i jedne jedine impresije koja seže u ranije vreme, uvek ispunjeno nekom gorčinom! Ali kako biti piscem bez gorčine, bez svesti da ova postoji, uredno raspoređena po svim krajinama, svim narodima, po srcima svih ljudi? Kako delovati književnički među ljudima koji često prelaze preko ružnih događaja i

tragičnih slučajeva, ali koji postaju osetljivi kada se o ovom govori i piše?

Ja već dugo godina pišem zapravo jednu istu pripovest čija fabula mi tek naknadno postaje jasna, jer sadrži onu malu radnju nepoznatih zlih ljudi sa blatom u rukama. Koji su rešili da unize nečiji život iako za to nisu imali nikakvog razloga. Pišem tako već godinama na ovu istu temu, a kada se sabere sve što sam za ovaj posao polučio, ostaje mnogo loših odjeka zato što se ovim bavim. Jer u tom vremenu, blaćenja, nije prestup obojiti jevrejska vrata žutom bojom, nego ovo postaje krimen kada o tome neko reši da kaže koju reč. Ako se neko grubo šali s malenim dečakom, podmećući mu u svilenom omotu daščicu umesto čokolade, onda nije pod sumnjom ta kretenska spodoba jednog bakalina, surovog prema nekom detetu, nego ispada kriv ovaj balavac, osujećen već zato što se ponaša kao mali građanin, očešljan i uredan u svojoj šetnji parkom. Ako napišete nešto o srpskom vojniku koji šutira glavu ubijenog Muslimana, onda to ne zvuči kao prestup tog sumanutog fudbalera, nego ovoga ko se ufao da o tome progovori neku reč.

Moguće da su, međutim, francuski susedi Nine Berberove imali pravo da poseku svoju vlastitu vočku, a ova gospođa koja o tome naknadno piše na ovo pisanje nije imala nikakvog prava.

Šta je uopšte ova naočita dama tražila u zemlji Francuskoj, kada je mogla ostati da živi pod cvetnom zastavom Staljinovog režima, makar pogubila sve što je imala, ne samo sopstveni dom. Šta traže svi ti ljudi koji napuštaju svoje zemlje jer im smeta ovaj ili onaj

sistem uprave, umesto da taj sistem usvoje kakav bio da bio, kako to čini većina njihovih sugrađana? Zbog čega sam i ja sam napustio svoju domovinu, umesto da sam ostao u gradu koji sam sebe prlja i vlastita vrata oblepljuje blatom?

Vrlo je teško odgovoriti na bilo koje od ovih pitanja, u teškim vremenima. Jedna moja jevrejska prijateljica koja je preživela Auschwitz, a tamo videla je štošta, rekla mi je: ljude ne treba dovoditi u neljudske prilike! Kako onda pisati o vojniku (možda samo dovedenom u neljudsku situaciju) koji šutira glavu mrtvog čoveka - ako se ne uzme u obzir i ta mogućnost. Da ga je jedno ludo vreme dovelo u okolnosti, takođe lude.

Kao da treba zaboraviti sve loše, kako se u alzheimeru sve zaboravlja. Kao što je pisac Bassani zaboravio da je pisac Bassani, a predsednik Regan da je bio predsednik Regan. Jer Srbi zaboravili su da su i Albanci ljudi, Rusi zaboravili su da su i Čečeni ljudi, a građani moje drage ulice Kneza Mihajla u Beogradu zaboravili su da su građani te ulice. Zato što su samo u tom zaboravu mogli oblatiti vlastite domove i sopstvena vrata, a tako je trebalo i ja da učinim, zaboravljajući i njih i njihovo samoblaćenje. Jedino tako može se pisati u današnjem vremenu, uz puni zaborav svega što vam se dogodilo loše, u detinjstvu, i posle.

Živeo sam nekoliko decenija u jugoslovenskom socijalizmu, većina ljudi u Evropi smatra da je to bila neka meka varijanta ovog ustrojstva, jedan laki genre, operetskog tipa, Leharov model puta u komunizam. Valjda zato što je Tito voleo ovaj bečki način

muziciranja, pa je i sam nešto po klaviru probao da preludira. A u toj zemlji događale su se takođe goleme grubosti, pamtim neke od njih.

U bosanskom rudniku dogodila se nesreća, čovek je ostao bez noge. Godinama se ovaj bogalj borio za pravo na svoju invalidnost, pojavio se međutim oblasni rukovodilac koji je tvrdio da za jednog rudara nije veliki manjak biti bez noge, jer takav subjekt nije obavezan da izlazi u društvo, među elegantan i učen svet, dovoljno mu je da sedi doma i bude zadovoljan što je uopšte živ. Dugo nisam mogao da se otresem ove epizode, bio je načinjen čak i film o tom slučaju, ali to nije mnogo vredelo. Tako onaj rudar prolazi kroz moje snove sa svojom drvenom nogom, a takt ove hromosti odzvanja za mene do danas. Jer ispostavilo se da je naš život onde bio hrom, nedostajala nam je ta jedna noga da bismo koračali ka svojoj svetloj budućnosti. Zato što su ti nekadašnji režimi, istočnoevropski, utanačeni bili na jednom paradoksu, promovirajući veliku brigu za čoveka, a s tim čovekom istovremeno postupajući kao sa stokom. U periodu takozvane slobode, pošto je oboren očevdini zlikovački postroj fašizma, ljudi su ipak bili podvedeni pod jednu upravu koja je sejala strogost, svaki i najmanji činovnik imao je prava da se istresa na uvaženog profesora etike, na vremešnu gospođu, na učtivog studenta. Svaku i najmanju ceduljicu koju je trebalo ishoditi, svaku dozvolu, potvrdu ili dokaz, ono što se drugde dobija rutinski, valjalo je izmoliti, čekajući duge sate, obično građansko pravo pretvaralo se u zgoditak na lutriji.

Ona vrata iz moga detinjstva, oblepljena blatom, sve više su tonula u kal i nečistoću, pisanje u neljubaznim vremenima pretvaralo se u čišćenje Augijeve štale – ja sam đubretar revolucije, vikao je još Majakovski. To je ono poznato mesto iz poeme ruskog pesnika, već vrlo blizu svakoj deziluziji. Majakovski bio se razočarao u svoj ljubavni san koji kao barka razbio se o stvarnost, ali to nije bila samo ljubav prema Ljilji Brik, no i prema velikom lenjinskom prevratu, kome bio je spreman služiti čak i kao smetljak. Na ovo nadovezao se golemi broj pesnika dvadesetog stoleća koji su sopstvenu darovitost zaveštali nekoj opštoj ideji. Samo što smatram da se ne može pisati za svrhu bilo kakve opštosti, nego jedino po nalogu vlastitih osećanja, temperamenta i neke sopstvene unutrašnje politike, pesnikove. Jer ako to ne čini, pisac će kad tad doživeti svoja gorka razočarenja – ili će biti odbačen od čimbenika politike, ili će sam sebe odbaciti kada uvidi da je služio nekakvom besmislu.

U prednosti koje književnik poseduje spada jedna umetnost gledanja. U njegove oči ugrađen je onaj pogled mačke koja vidi u mraku, i tih komandosa koji posebnom opremom osećaju pulsiranje žive sile u blizini. Tu prednost pesnik mora koristiti, sposobnost vidovitosti. Imam prijatelje koji redovno letuju na Kubi. Uvek u rano proleće lete oni na to ludačko ostrvo, otok odvojen od sveta bodljikavom žicom, ali sa vrlo lepim plažama. Nikako ne uspevam da dobijem od tih ljudi bilo kakav izveštaj o tom zatvoru u obliku države, osim da je onde provod nezamisliv i da je za dvoje Nemaca tamo sve potaman. Upoznao sam takođe veselog starca, književnika sa tog

otoka, ličnog prijatelja Fidela Castra. On isto tako o svojoj zemlji ima da kaže samo najbolje. Ja međutim listam knjigu fotografija učinjenih onde, koje prikazuju oronula pročelja kuća u Havani, ljude koji hodaju tim ulicama u ritama. Snimci su to ruiniranih starih automobila, ostavljenih na cesti, malodobnica koje prodaju svoja krhka tela, umornih ribara koji izgubili su već davno svoju hemingvejsku sabljarku. Ali moji prijatelji imaju drugi pogled na stvari, za njih Kuba je samo jedno prekrasno ostrvo sa divnim plažama.

U vreme neljubaznosti, koju su pokazali susedi iz mog detinjstva, polomljene su prve jevrejske radnje u Friedrichstrasse, i drugde. Nacizam uveo je gnusobnu naviku urlanja pri svakoj društvenoj ophodnji, derali su se ne samo glupavi podnarednici na svoje vojnike, isleditelji na nesrećne uhapšeničke, urlali su nadzornici, čuvari, vratari, obični beamteri, urlao je čak i uvaženi sudija, a naravno, do ludačke dernjave najviše dosegao je državni ministar propagande, napokon, obljubljeni vođa nacije. Još i danas, sasvim uljudni i demokratski nastrojen poslanik u ovdašnjem parlamentu podiže glas, smatrajući da će tako dobiti u argumentaciji. Ja, međutim, ni najmanje ne verujem političaru koji viče, jer taj koji se dere sa govornice, ne veruje ni samom sebi.

To su moja iskustva, nekoga ko je namislio pisati u neljubaznim vremenima. Što je posao katkad na ivici nerazumnosti, samo što ja recimo, ne umem ništa drugo. Nisam u stanju ni da popravljam cipele, ni da sviram u trubu, iako mislim da bi svirati u trubu bilo jako potrebno u ovakvim vremenima. Ja prema tome

nastavljam svoj zanat spisateljski, iako znam da mi praksa pisanja neće doneti bog zna šta. Jer čovek čini ono što može, a kada pokuša da se bavi «nečim drugim», opasno izaziva sopstveno ludilo.

Breton, doduše, priželjkivao je da vek provede sa ludacima, koji, smatrao je, nikada ga neće razočarati. Meni su dovoljni pogruženi melanholic koji svoju muku zadržavaju za sebe. Kojih ima na pretek po ovom prostoru, Evropa je kontinent na kome neurastenija je pronađena, kao i radium. Siguran sam da čovek osoran prema drugome, to je zapravo prema sebi samom. Neljubazan pojedinac nanosi tešku uvredu najpre sebi, a da time ne doprinosi sopstvenom značaju. To nije mogao shvatiti ni onaj manijak koji je zapalio svet, svi mi još uvek pokušavamo da ugasimo ovaj dugotrajni požar.

Neko čak i pisanjem, jednim katkad bezrazložnim poslom.